

І. І. Логвінов,

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, м. Чернівці

ДІАДИЧНИЙ КОНЦЕПТ ЯК ПРИНЦИП ТВОРЧОСТІ МАГРИБСЬКИХ ПОСТКОЛОНІАЛЬНИХ ФРАНКОМОВНИХ ПИСЬМЕННИКІВ (НА ПРИКЛАДІ ТВОРЧОСТІ АСІЇ ДЖЕБАР)

У статті висвітлюється вплив французького колоніалізму на північно-африканський літературний ареал, творчість національних письменників, їх самосвідомість.

Ключові слова: білінгвізм, франкомовна література, колонізатор, пошуки самосвідомості, автотонність.

В статье отражено влияние французского колониализма на северо-африканский литературный ареал, творчество национальных писателей, их самосознание.

Ключевые слова: билингвизм, франкоязычная литература, колонизатор, поиски самосознания, автотонность.

The article highlights the impact of French colonialism on the North-African literary area, the creative work of national writers, their self-consciousness.

Key words: bilingualism, French-speaking literature, colonizer, search for self-consciousness, authenticity.

Тема білінгвізму літературного твору у контексті глобалізації анти- та постколоніальної літератури набирає ще більшої актуальності за швидкоплинності політико-культурологічних факторів. Вона стала предметом наукової розвідки таких відомих вчених-літературознавців, як С.В.Прокопів [2], А.Донадей [10], Д.Маркс-Скура [2] та інші.

Метою нашої роботи є аналіз впливу французького колоніалізму на північно-африканську літературу, світогляд національних письменників.

Постколоніальні літератори, включаючи і письменників з очевидним антиколоніальним спрямуванням, пишуть «la langue del'adversaire d'hier» [6, с. 241] *мовою вчорашнього ворога*, за що їх звинувачують у зраді, в гіршому випадку, а в кращому, в нездатності донести свої думки до уявного реципієнта. Для письменниць – це є подвійною зрадою і національної мови, і націоналістичної ідеології, в якій жінки виступають уособленням нації. Однак, такі визначні теоретики як Франц Фенон, Еме Сезер, Альбер Меммі писали свої натхненні маніфести мовою колонізаторів, використовуючи французьку як зброю у боротьбі за національну літературу [4, с. 55].

Розглядаючи проблему мови літературного твору, Даніель Маркс-Скура відзначає «незаконність магрибської поетики», керуючись тим, що франкофонна література бере початок з історії колоніалізму, а тому «не належить ані Франції, ані Магрибу... і є загрозою священній ідеї літературної нації» [12, с. 5]. У свою чергу, А.Джебар вважає, що питання мови є головною проблемою франкофонної північно-африканської літератури: «Я часто кажу – а дехто може це розцінити, як провокацію – що ми повинні арабізувати французьку за однієї умови: ми повинні зробити це бездоганно або іншими словами, поетично» [7, с. 119].

Трактуючи проблему білінгвізму магрибської літератури, ми скористаємося методологією Анни Донадей [10]. Вона розглядає питання мови твору в контексті магрибської (північно-африканської) літератури, зокрема, письменницького доробку Алжиру, досліджуючи теоретичний внесок Даніель Маркс-Скура, Реди Бенсмая, Абделькебірі Катібі, Асії Джебар у вивчення цієї теми. А.Джебар є однією з найвизначніших магрибських письменниць, а її робота з мовою є справді видатною. Аналіз використання нею арабських слів у франкомовних творах, свідчить про те, що авторка створила багатомовний палімпсест, який відображає, з одного боку, процес жорстокої французької колонізації Алжиру, а з іншого, руйнує його лінгвістично, через «арабізацію» французької мови [7, с. 119].

Постколоніальні феміністські твори демонструють амбівалентність націоналістичної риторики, в основі якої лежить алегоризація тіла жінки, як тіла нації. Лейтмотивом творів залишаються труднощі деколонізації. Відходячи від бінарності, маніхейських схем, вони надають перевагу двозначності, яка підкреслює водночас і протилежність, і співіснування різних форм домінування. С.Прокопів зазначає, що слабкість нової свідомості полягає у гіпертрофії зла, а її сила – у непримиренності та безкомпромисності [2, с. 59].

Д.Маркс-Скура вважає, що сучасні магрибські письменники спрямували проблему мови твору в інше русло, продукуючи поліфонічні тексти, що ґрунтуються на «естетиці відмінностей» [12, с. 7]. Вони відмовляються від монокультури, яку підтримує націоналістична риторика, опиняючись в децентрованому становищі «девіації і відмінності». Оцінюючи алжирську багатомовність, Р.Бенсмая розрізняє чотири рівня мови твору: *вернакулярний* (рідний, туземний) – поєднання арабського і берберського діалектів та французької мови; *вегікулярний* – поєднання національної та регіональних мов: класичної арабської, французької та англійської; *референційний* – приказки, література та риторика; *міфічний* – виявляється здебільшого в літературній арабській мові, мові релігії та духовних ритуалів. Варто також зазначити, що кожен рівень сам по собі є багатомовним [3, с. 168-169].

Беручи до уваги вищезгадані неоднозначні причини, не слід вважати постколоніального автора зрадником чи таким, що зруйнував власне «я» за однієї лише умови, що його твори написані французькою. Власне, ця домініанта є об'єднуючою силою старшого покоління магрибських літераторів і нової генерації; але саме вона на часі визначає деколи марні спроби культурної самоідентифікації франкомовних магрибців [1, с. 34]. Необхідно зважити, до якого ступеню ці твори є деструктивними на тематичному, ідеологічному, стилістичному та

лінгвістичному рівнях. В одному творі на різних рівнях можуть поєднуватись і руйнівні стратегії, і регресивні практики. Ілюстрацією цієї гіпотези може слугувати есе Катібі «Двомовна любов» [11], в якому «радикальний білінгвізм» [13, с. 131] спотворений тотальним втіленням жіночого характеру. Сексуальне підґрунтя твору не може звільнитися від сильної чоловічої ідеології, що розглядає стосунки чоловіка-протагоніста і жінки лише через призму свого ставлення, позначеного насиллям і загарбницькими рисами, до мови колонізатора. На противагу цьому, такі письменники як А.Джебар пишуть у цілковито руйнівній манері. Вона використовує інтертекстуалізм не лише, з метою нівелювання французької мови, а також, щоб підкреслити елемент поєднання культур в письменницькій практиці. Її образи – постколоніальні, багатомовні і мультикультурні. Вона загарбує, привласнює французьку мову, вкраплюючи в неї лексику усної арабської, створюючи двомовний палімпсест: «Я дивлюсь на дзеркальний образ іноземної мови, відображений арабськими літерами, написаними справа наліво у дзеркалі страждань» [6, с. 58].

У творі «Любов, фантазія» А.Джебар виокремлює чотири рівні мови, якими користувалися алжирські жінки її покоління: французька для таємного листування, арабська для спілкування з Богом, лівійсько-берберська, що повертала їх до стародавніх часів ідолів їх матерів і спільна для всіх жінок, незважаючи на їх вік і соціальний статус – мова тіла [6, с. 180].

Характерною рисою франкомовних творів авторки є використання цих прихованих мов. Їх присутність або відсутність у самому серці її робіт повністю децентрує та руйнує французьку по всій площині творів. Французька мова письменниці є багатомовною.

Взаємини між арабською та французькою мовами можна простежити в трьох опублікованих романах відомого «Алжирського квартету» А.Джебар: «Любов, фантазія» (1985) [6], «Тінь султана» (1987) [8], «Широкі простори в'язниці» (1995) [9].

Виокремимо, принаймні, 5 видів арабських лексичних одиниць, які використовує письменниця:

1. Перекладені слова, які з'являються або в лапках, або курсивом:

а) специфічні поняття (турецького або персидського походження, такі як *bach*, *attatch*, *khasnadji*), джерелом яких здебільшого є історичні архіви. Інколи цим словам передують французький переклад: *un secrétaire général*, *bach-kateb* (генеральний секретар) [6, с. 53]; *lepalanquin... l'attatch* (піднятий паланкін) [6, с. 104], але частіше, переклад іде одразу за ними *khasnadji – le ministre des Finances* (Міністр фінансів) [6, с. 55]. Використання цих слів переслідує подвійну мету. З одного боку вони адаптують французьку мову для арабомовного читача, а з іншого несуть певне історичне навантаження колоніальних стосунків між алжирцями, турками та французами.

б) традиційні міфи або культурні поняття: *khettafel-arais – voleurdemariée* (викрадач нареченої) [9, с. 94]; *lasakina – sérénité* (безтурботність) [9, с. 106, 331].

в) переклади власних імен: «Isma: lenom» (Ісма: ім'я) [9, с. 331]. «Aichoucha, littéralement «petitevie»» («Aichoucha», буквально, «маленьке життя») [9, с. 272]. Ці переклади дозволяють неарабомовному читачу оцінити красу і виразність арабських імен.

2. Арабські слова, які стали частиною французькоорієнтованого словника. Вони невідомі широкому колу читачів і подані у лапках або курсивом. Письменниця не перекладає дані лексичні одиниці (ЛО), оскільки їх значення можна зрозуміти з контексту. Наприклад, у романі «demander l'aman» (підкоритися, щоб отримати захист) [6, с. 78]; *lafatiha* (перша сура корану) [9, с. 43, 45, 180]; *taleb* (вчитель у коранічній школі) [9, с. 205].

3. Арабські слова, які час від часу зустрічаються у французькій мові і є складовою французького словника. А.Джебар вживає їх без лапок і не виділяє курсивом, змішуючи з французькими. Ці лексеми часто зустрічаються в історичних розділах роману «Любов, фантазія» і належать до:

а) титулів чи рангів: *Janissaires* (турецький солдат піхоти) [6, с. 27]; *pacha* (регіональний лідер) [6, с. 50]; *chaouch* (ординарець; [6, с. 113]). Більшість слів є турецькими термінами, запозиченими арабською (і французькою) протягом турецької колонізації Алжиру перед французьким завоюванням 1830 р.;

б) традиційного одягу. Наприклад, *chéchia* (феска) [6, с. 62]; *haik* (біла алжирська чадра) [6, с. 174]; *djellaba* (халат з капюшоном) [6, с. 193], [9, с. 325];

в) ареальні назви: *medina* (стара частина міста [8, с. 109]); *douar* (каська; [9, с. 240]). Використання цього типу арабського словника свідчить, що колонізація вплинула не лише на колонізованих, але й змінила культуру колонізаторів.

4. Часом авторка зображує боротьбу між арабською та французькою мовами для того, щоб висвітлити епістеміологічне насилля.

В одному з розділів роману «Любов, фантазія» одна з жінок, свідок війни за національне визволення, уточнює, що французи «appelaient ‘fellagha’ ceux que nous, nous appelions ‘frères’» (називали ‘fellagha’ тих, кого ми називали братами) [6, с. 232]. Через дві сторінки слово «les Frères» повторюється (вже з великої літери), висвітлюючи таким чином, антиколоніальну позицію [6, с. 234]. Ті самі ЛО з'являються знову в романі «Широкі простори в'язниці»: «des fellaghas, comme ils [les Français] disent» (*fellaghas*, як кажуть французи) на противагу «les ‘frères’», що позначає борців за свободу [6, с. 185-186]. Негативним конотаціям арабського слова *fellagha* (бандит, грабіжник), яким послуговуються французи, протиставляється французький переклад лексеми «брати», яким користуються алжирці. Боротьба за домінування між цими ЛО в творах А.Джебар відзеркалює запеклу боротьбу алжирців за незалежність. Той факт, що термін, яким послуговуються французи є арабським словом і те, що лексема, якою користуються алжирці, подається французькою відображає мовну боротьбу, яка ведеться всередині кожного табору.

5. Певні французькі лексичні одиниці, що передають арабські слова чи виражають їх поняття.

Більшість цих лексем пов'язана з жіночим світом через цілий ряд конотацій і багато з них використовуються, щоб виразити гріховні поняття:

а) французькі слова інколи вживаються в лапках, наприклад: *la maison* (дім, у значенні дружина та діти на усному арабському діалекті) [6, с. 48]; *lui* (його); *Il* (він) чи *l'Homme* (чоловік) – ЛО, якими користуються дружини, називаючи своїх чоловіків [4, с. 199], [6, с. 123-24], [8, с. 9; 15; 43; 51; 91; 143-144; 147, 159].

У романі «Широкі простори в'язниці» займенник *lui* відноситься до різних референтів: чоловіка (дружини) [9, с. 311-312]; сина [9, с. 191], навіть хлопчика-француза [9, с. 262]; він також вживається і у гріховному сенсі, називаючи чоловіка, у якого пристрасно закохана одружена авторка. Подібно до цього, А.Джебар, вустами дружин, називає словом *e'dou* (ворог) не лише чоловіків, що вже само по собі є гріхом, але й іде далі використовуючи цю ж ЛО для найменування французьких колоністів [9, с. 257-258]. Вона проводить паралель між двома типами стосунків, наполягаючи на одночасному поєднанні в них дружби і ворожості, ненависті і кохання. Авторка, таким чином, створює нерозривну послідовність між романами «Любов, фантазія» та «Широкі простори в'язниці», знову зосереджуючи свою увагу на дуальності теми кохання у понятті «війна» і теми війни у понятті «кохання».

б) французькі слова, що виражають арабські поняття, можуть вживатися і без лапок.

На перший погляд, такі лексичні одиниці можуть здатися звичайними французькими, однак, вони передають важливі культурні поняття в арабському світі. Наприклад, слово *honte* (сором) використовується в творі «Любов, фантазія» як окличне речення: *Honte!* [6, с. 49]. Явище більш притаманне арабській, а не французькій мові – французька форма була б *Quelle honte!* або *C'est une honte!* («Який сором!» або «Як насправді соромно!»). А.Джебар інкрустує певні риси розмовної арабської в свої франкомовні твори, перетворюючи їх у палімпсест [10, с. 29] – слово набуває додаткового значення, оскільки вжите не лише для позначення французького концепту сорому, а й арабського концепту *hichmâ*: сорому і втрати гідності родини через відкрите обличчя однієї з жінок сім'ї. Дана ЛО передає також значення *pudeur* [4, с. 198], яке не має українського еквіваленту, а є синтезом таких концептів як скромність, добродесність, цнотливість.

А.Джебар не лише позбавляє французьку мову території через лексичну та синтаксичну присутність арабської. Вона створює дуже багату мову, добираючи виключно незвичайні літературні французькі слова, рідко вживану та вузьку фахову лексику. Наприклад, *gabier* (моряк); *indiane* (підйом) [6, с. 24] чи *cénotaphe* (кенотафій, пам'ятник загиблим) [9, с. 131].

Твори А.Джебар втілюють альтернативне поле, яке вона намагається створити в літературі за допомогою мовних засобів. Французька мова розширюється і модифікується, заповнюється відбитками інших мов до тих пір, поки не стає здатною змалювати постколоніальну, феміністську алжирську перспективу. Її твори стають палімпсестом різних мов, досягаючи того, що Катібі називає «l'extraordinaire» – тобто «d'écire en quelque sorte à plusieurs mains, plusieurs langues dans un texte qui ne soit qu'une perpétuelle traduction» (писати, начебто кількома руками, кількома мовами в творі, що перетворюється у вічний переклад) [6, с. 205].

Література:

1. Прожогина С. В. От Сахары до Сены: Литературное пространство франкоязычных магрибинцев в XX веке / С. В. Прожогина. – М. : Восточная литература, РАН, 2001. – 486 с.
2. Прожогина С. В. Рубеж эпох – рубеж культур. Проблемы типологии литературы на французском языке в странах Северной Африки, 40-80-е годы / С. В. Прожогина. – М. : Наука, 1984. – 270 с.
3. Bensmaïa, Réda. Nations of Writers // Studies in Twentieth-Century : Literature, 1999. – # 23:1. – P. 163-178.
4. Chebel, Malek. L'Esprit de sérail: Perversions et marginalités sexuelles au Maghreb. – P. : Lieu Commun, 1988. – 281 p.
5. Déjeux, Jean. La Littérature algérienne contemporaine. – P. : PUF, 1979. – 127 p.
6. Djébar, Assia. L'amour, la fantasia. – P. : J. C. Lattès, 1985. – 260 p.
7. Djébar, Assia. Le romancier dans la cité arabe // Europe, 1968. – # 474. – P. 114-120.
8. Djébar, Assia. Ombre sultane. – P. : Albin Michel, 1987. – 173 p.
9. Djébar, Assia. Vaste est la prison. – P. : Albin Michel, 1995. – 352 p.
10. Donadey Anne. The Multilingual Strategies of Postcolonial Literature: Assia Djébar's Algerian Palimpsest // World Literature Today, 2000. – # 1, – P. 27-36.
11. Khatibi, Abdelkebir. Amour bilingue. – Saint-Clement-la-Rivière : Fr. Fata Morgana, 1983. – 132 p.
12. Marx-Scouras, Danielle. The Poetics of Maghrebine Illegitimacy // L'Esprit Créateur, 1986. – # 26:1. – P. 3-10.
13. Mehrez, Samia. Translation and the Postcolonial Experience: The Francophone North African Text. Rethinking Translation: Discourse, Subjectivity, Ideology. London : ed. Routledge, 1992. – P. 120-138.